

СЕКЦІЯ 1 ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340.12:342.1

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2023-4-1>

РОЗУМІННЯ ДЕРЖАВИ В ЛІБЕРТАРІАНСТВІ

Середюк Вікторія Володимирівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії права та держави
Навчально-наукового інституту права
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
serediuk@knu.ua
orcid.org/0000-0001-6456-8701

Автор ставить за мету дослідити розуміння держави, її ролі та призначення в межах течії лібертаріанства. У дослідженні використано історично-порівняльний, гіпотетико-дедуктивний, логічні (аналізу, синтезу) методи. Основними результатами дослідження є положення про те, що лібертаріанство виникає як реакція на перехід у Сполучених Штатах Америки лібералізму з першої третини ХХ століття до соціальних ідей. Згодом ідеї лібертаріанства поширюються у країнах Європи. Ідеологічною основою лібертаріанства виступають ідеї класичного економічного та політичного лібералізму, які обґрунтовують і захищають право приватної власності, індивідуальну економічну, політичну та моральну свободу, особисту недоторканість, вільний ринок, справедливість, обмеження держави законом, правовий порядок, невтручання держави у приватне життя особи. У лібертаріанстві використовується раціоналістична теорія суспільного договору. Роль держави в лібертаріанстві суворо обмежена, не допускається її втручання в усі сфери життя суспільства. Анархічні течії лібертаріанства пропонують цілковито замінити державні інституції на громадянські. Загалом лібертаріанство визнає повну свободу індивідів розпоряджатися своїм життям, тілом, власністю, повну відповідальність індивіда за своє життя, матеріальне утримання, медичне та пенсійне забезпечення. Держава має єдине призначення – підтримання законності, правопорядку, забезпечення верховенства права. Лібертаріанство вимагає обмеження та розподілення державної влади на підставі писаної конституції. Не допускається зростання бюрократизму та державного апарату, вимагається зменшення або скасування податків. Індивіди на основі збережених від податків коштів мають право самі розпоряджатися ними на благодійництво або надання допомоги. Заперечуються соціальні права. Держава не бере на себе тягар їх забезпечення, так само вона не має права вирішувати питання збільшення та розподілу суспільного блага. Держава не визнається первинною, вона не дарує прав людині та сама потребує легітимізації. Тому будь-яке законодавче звуження свобод має сприйматися суспільством насторожено. Автор доходить висновку про те, що розуміння держави в лібертаріанстві є спробою реалізації просвітницьких ідеалів свободи, власності, відповідальності за умови сучасних розвинених ринкових економік. Водночас лібертаріанські погляди визначені як ідеалістичні. Вони можуть бути застосовані в періоди економічних і політичних криз. Однак, на думку автора, надоліком розуміння держави в лібертаріанстві є те, що не вирішується проблема воєн у сучасному світі, не враховано те, що різні держави перебувають на різних сходинках економічного та політичного розвитку.

Ключові слова: роль держави, лібертаріанство, права, свобода, невтручання держави, суспільний договір.

UNDERSTANDING THE STATE IN LIBERTARIANISM

Serediuk Viktoriia Volodymyrivna,
Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Theory and History of Law and the State
Educational and Scientific Institute of Law
Taras Shevchenko Kyiv National University
serediuk@knu.ua
orcid.org/0000-0001-6456-8701

The purpose. This article explores the concept of the state, its role, and purpose within libertarianism.

Research methods. Historical-comparative, hypothetical-deductive, logical (analysis, synthesis) methods were used in the research.

Research results. *The ideology of libertarianism is rooted in classical economic and political liberalism, which advocates for the protection of individual rights, private property, individual economic, political, and moral freedom, and justice. This includes the promotion of free markets, personal integrity, and limited government interference in private affairs, as well as the importance of the rule of law and legal order. In libertarianism, the social contract theory is used to justify the creation of the state through the free consent of individuals. The role of the state is strictly limited and it is not allowed to interfere in all spheres of society. Anarchic currents of libertarianism propose the complete replacement of state institutions with civil ones. In general, libertarianism recognizes the complete freedom of individuals to dispose of their lives, bodies, security and property, while holding them fully responsible for their life choices, material support, medical and pension provision. The state's sole purpose is to maintain law and order and ensure the rule of law.*

One of the core principles of libertarianism is to limit and distribute state power through a written constitution. That means that the growth of bureaucracy and the state apparatus is prohibited, and there is a demand for the reduction or elimination of taxes. Individuals are given the right to use funds saved from taxes for charitable purposes or to provide assistance. Therefore, social rights are not acknowledged, and the responsibility for their provision falls to individuals rather than the state. Additionally, the state does not have the authority to determine the issue of increasing and distributing the public good. It is important to recognize that the state does not grant human rights and requires legitimization itself. Therefore, any restrictions on personal freedoms imposed by legislation should be approached with caution by society.

Conclusions. *As per the author's perspective, libertarianism endeavors to establish a society that values the principles of freedom, property, and responsibility in contemporary market economies. While it is true that libertarian views are often considered idealistic, it is worth noting that certain aspects of their ideology may prove beneficial during times of economic or political crises. The author suggests that libertarianism's view of the state has a drawback – it fails to solve the issue of modern day wars and ignores the varying levels of economic and political development among different states.*

Key words: *role of state, libertarianism, rights, freedom, non-interference of state, social contract.*

Вступ. Загальнотеоретична наука кризь призму права осмислює серед іншого такі правові явища, як держава. Однак нині в українській юриспруденції склалася ситуація, що концепт держави, її ролі, значення, завдань і функцій висвітлюються переважно у світлі теорій минулого. Попри те, що лібертаріанство є однією із сучасних відомих у західних демократіях політичних і політекономічних теорій, що містить низку суттєвих філософсько-правових положень щодо розуміння концепту сучасної держави, в українській правознавчій науковій літературі залишається поза увагою. Водночас дослідження розуміння держави з позицій лібертаріанства нині особливо актуальне, зважаючи на посилання на окремі положення лібертаріанства у своїй діяльності окремих політичних партій і громадських організацій, а також органів державної влади під час формування державної політики й ухвалення нормативно-правових актів.

Методологія й аналіз останніх досліджень і публікацій. Свої теоретико-методологічні корені прихильники лібертаріанства вбачають у роботах філософів Просвітництва (Дж. Локк, Д. Г'юм, А. Сміт), класиків американської демократичної традиції (Т. Джеферсон, Т. Пейн), філософів лібералізму XIX ст. (Г. Спенсер) і філософів раціонального індивідуалізму (А. Ренд).

Світоглядне підґрунтя сучасного лібертаріанства становлять роботи А. Сміта «Дослідження про природу та причини багатства народів» 1776 р., Г. Спенсера «Особистість проти держави» 1884 р., Л. фон Мізеса «Людська діяльність: трактат з економічної теорії» 1949 р., А. Ренд «Доброчесність егоїзму» (1964 р.) та «Капіталізм: невідомий ідеал» (1966 р.).

Ідеї сучасного лібертаріанства викладено у працях Девіда Фрідмана, Річарда Епштейна, Роберта Пула, Волтера Блока, Роберта Нозіка, Мюррея Ротбарда, Джаррета

Волштайна, Девіда Боуза й інших. Більшість цих робіт досі залишаються малодослідженими у вітчизняній правовій науці.

У вітчизняному науковому дискурсі лібертаріанству присвячено дуже небагато робіт, зокрема соціологічне дослідження О. Петінової й економічне дослідження І. Соханя.

Мета статті – дослідити та розкрити розуміння держави, її ролі та призначення в межах течії лібертаріанства.

1. Співвідношення термінів «лібертаризм» і «лібертаріанство»

В українській термінології вживаються два терміни «лібертаризм» і «лібертаріанство», і як помітно з аналізу літератури, – як взаємозамінні синоніми («Лібертаризм», б. д.; Хома, 2017: 242–243; Піча, 2015: 193; Романюк, 2010). Варто зазначити, що з російської мови до української правничої термінології було запозичено термін «лібертаризм» (Шемшученко, 2001) для позначення тамтешньої концепції, що намагається об'єднати ідеї неопозитивістських правових шкіл у єдиний напрям і не має жодного стосунку до політекономічних течій Західної Європи та США. У зв'язку із цим може виникнути деяка плутанина через множення понять, тому ми схиляємось до вживання оригінальних термінів «libertarianism», що може бути перекладено як «лібертаріанство», та «libertarian» – «лібертаріанець», «лібертаріанський». Річ у тім, що термін «лібертаризм» узятий із французької мови (*libertarisme*), представники напряду називаються *libertaire* (лібертер). У Франції неологізми *libertarisme* і *libertaire* були введені Жозефом Дежаком у 1857 р. і стали позначати течії, рухи антиавторитарного, анархічного спрямування та їх представників відповідно, які обстоюють індивідуальну або громадянську свободу у відносинах із державою як фундаментальну цінність. В англійській мові на позначення таких французьких

рухів був створений термін "libertarian". Хоча сам термін "libertarian" (лібертаріанець) трапляється в есе англійського історика Вільяма Белашама ще в 1789 р. (Belsham, 1789:11).

Із 30-х рр. XX ст. у США лібералізм набуває соціального характеру та визнає необхідність державного втручання в економіку. Ті, хто підтримували ідеї класичного лібералізму (невтручання держави в економіку, свобода індивіда) і не погоджувалися з положеннями нового лібералізму, почали ідентифікувати себе "libertarian" (Arnsperger & Van Parijs, 2003; Pelosse, 1972). У 1950-х рр. Леонард Рід, засновник Фонду економічної освіти, почав називати себе "libertarian" (лібертаріанцем). У 1960-х і 1970-х рр. назву "libertarian" поступово прийняло зростаюче коло лібертаріанців. Лібертаріанська партія була створена в 1972 р. Цей термін все ще відкидали деякі з найбільших, за словами Д. Боуза, лібертаріанців XX ст., як-от Айн Ренд, яка називала себе «радикалом за капіталізм», і Фрідріх Гаск, який продовжував називати себе лібералом або Старий віг (Boaz, 1997: 25). Нова течія лібертаріанців у США дістала назву "libertarianism" (лібертаріанство). Це нове американське явище не відповідало французькому *libertarisme* XIX – поч. XX ст., тому у французькій мові були створені неологізми *libertarianisme* та *libertarien*. Натепер у французькій мові *libertarisme* та *libertarianisme* уживаються як синоніми у значенні лібертаріанства – течії, що виникла у США та має прихильників в інших країнах. Ми послуговуємося загальноприйнятим оригінальним терміном "libertarianism" (лібертаріанство) для позначення течії політекономії та політичної філософії, що виникла у США та максимізує свободу людини, обмежує роль держави, підтримує ідею вільного ринку та спонтанного порядку.

2. Обмеження державної влади

Осмислення феномену держави, її ролі та призначення в лібертаріанстві ґрунтується на низці філософсько-правових і політекономічних постулатів. Прихильники цього напрямку поділяють основні принципи класичного лібералізму, а саме: раціоналістичну ідею природного права та суспільного договору, гідність людини, природні права на свободу та власність, а також концепцію спонтанного порядку в соціальних системах. Із вказаного виводяться основоположні ідеї лібертаріанства: свобода особистості, обмежена та представницька влада та вільні ринки. Ще одним постулатом лібертаріанства є так звана формула справедливості Спенсера, або закон рівної свободи. За словами Г. Спенсера, свобода кожного обмежена лише свободою всіх. Це означає, що людина має право робити все, що захоче, якщо вона не порушує аналогічної свободи жодного іншого члена суспільства (Spencer & Collins, 1889: 58).

Помітно, що формула справедливості, яку беруть на озброєння лібертаріанці, походить ще з ліберальних політичних ідей Просвітництва, а саме кантівського визначення права як індивідуальної сваволі, обмеженої сваволею іншого індивіда на основі загального закону свободи.

Лібертаріанці ґрунтують своє розуміння держави на просвітницькій (кантівській) ідеї того, що людина має розум і є господарем самої собі, отже, не потребує вказівок і волі держави щодо того, як їй поводитись щодо власної безпеки, здоров'я та моральної сфери особистості. Звідси походить визнання ними індивідуалізму й абсолюту індивідуальних прав.

Як зазначає Д. Боуз, індивіди є «моральними діячами (agents), вони мають право на захист свого життя, свободи та власності. Ці права надані не урядом чи суспільством, а притаманні самій природі людських істот. Те, що індивіди захищають свої природні права – інтуїтивна істина; а тягар доведення і пояснення мав би лягати на тих, хто позбавляє цих прав» (Boaz, 1997: 18).

Однак, якщо І. Кант робив акцент на розумі, моральному законі та зовнішніх обмеженнях позитивного закону, то в лібертаріанстві етика поведінки йде від розуму, індивідуального інтересу та вільної конкуренції.

Лібертаріанці використовують ідею Дж. Лока про те, що всі люди наділені правами незалежно від держави. Вони створюють державу заради захисту своїх прав. Якщо влада виходить за межі цієї ролі, громадяни мають право на повстання (Лок, 2001).

А тому державна влада може бути легітимована в категоріях природних або Богом даних прав людини. Це означає, що державна влада має не первинне, а вторинне похідне значення, отже, її легітимність ґрунтується на вільній згоді спільноти індивідів щодо такої влади (consent of governed) (Boaz, 2004). Тобто держава в лібертаріанстві утворюється як суспільний договір.

Лібертаріанці критично ставляться до державної влади, зазначають, що завжди є ризик її узурпації. Тому вона має бути обмежена, а суспільство має дуже уважно ставитися до будь-яких розширень повноважень посадових осіб. Лібертаріанство вбачає державну владу розподіленою й обмеженою на основі письмової конституції з вичерпним обмеженням переліком повноважень, які делеговані владі народом. Представники цієї течії апелюють до історичного факту, що обмеження та розосередження (dispersion) державної влади у країнах Західної Європи привело до індивідуальної свободи та тривалого економічного зростання (Boaz, 1997: 17).

Лібертаріанці вважають, що держава не повинна втручатися в особисте життя або підприємницьку діяльність, окрім як для реалізації верховенства права, захисту свободи та власності одного від зазіхань інших. Вони підтримують економічний і культурний лібералізм і виступають проти соціального лібералізму (Гай-Нижник, 2014).

3. Заперечення соціальних прав

Одним із постулатів лібертаріанства є те, що держава не повинна брати на себе завдання утримувати бідних і безробітних. Також держава не має для цього створювати чи збільшувати податки.

Так, наприклад, Г. Спенсер вважає, що бідність, нещастя, страждання бідняків і бездомних виступають покаранням за їхні лінощі,

неробство, безініціативність, розпусту та дармоїдство, життя чужим коштом, аморальність і протиправність поведінки. Г. Спенсер ілюструє свої переконання реаліями із життя. Так, тогочасний податок на утримання бідних на основі закону Poor Law у Британії призвів до надмірного навантаження для фермерів і поширення неробства серед убогих людей. Після зміни цього закону та зниження податку зі 700 фунтів стерлінгів до 200 на рік добробут громади зріс, а з 800 бідняків громади церковного приходу лише 15 не змогли, насправді, працювати, тоді як решта знайшли роботу та почали отримувати заробітну плату, а не дармові гроші з пожертвувань (Spencer, 1884: 20–23).

У лібертаріанстві соціальні права критикуються, а допомога в разі хвороби, інвалідності, втрати годувальника, тимчасової втрати працездатності покладається на благодійні організації. Пенсійне та медичне забезпечення відводиться у сферу відповідальності самого індивіда (Фрідман, 2019: 16).

Як відомо, у світі за будь-якого економічного ладу, капіталізму чи соціалізму, немає нічого безкоштовного. І допомоги, пільги, матеріальне утримання здійснюється чийось коштом. Тому А. Рейд і зазначає, що реалізація соціальних прав, як-от забезпечення одягом, їжею, житлом, освітою, медичним обслуговуванням, з боку держави здійснюється не завдяки власній праці індивіда, а працею інших, отже, ці інші позбавлені прав і приречені на рабську працю. По суті, це створення основоположних прав. Справжні, основоположні, права не забезпечуються утиском прав інших. Вони презюмують свободу досягати свого здійснення власними силами (Rand, 1964).

Тому в лібертаріанстві держава не здатна і не повинна вирішувати як розподіляти блага. Д. Фрідман в обґрунтування цього положення згадує, як Йосип Сталін вирішував, скільки їжі було потрібно жителям України. Як наслідок, лише протягом 1932–1933 рр. мільйони українців померли з голоду (Фрідман, 2019: 38).

4. Верховенство права

Індивідуалізм особи, її індивідуальна активність, підприємливість і відповідальність за власне життя – одні з основних цінностей у лібертаріанстві. Айн Ренд досить різко критикує будь-яку опіку держави, звужує її функції до захисту законності та правопорядку і обґрунтовує важливість серед суспільства крайнього індивідуалізму.

Айн Ренд зазначає, що єдине моральне призначення державної влади – це захист індивідуальних прав на підставі єдиних об'єктивних правил. Джерелом цих прав є не Бог, не суспільство, а природа людини. Оскільки людина – це специфічна раціональна істота і не може успішно функціонувати в умовах примусу, а права є необхідною умовою властивого їй способу виживання.

Отже, лібертаріанці виходять на один із стовпів будь-якого суспільства – верховенство права. А. Ренд убачає єдину мету в державі – реалізацію її призначення: захищати права людини, захищати людину від фізичного насильства. На її думку, роль державної

влади – це роль не правителя, а слуги. Тому інститути влади створені з метою захисту людини від злочинців, а конституція написана для того, щоб захищати людину від влади (Rand, 1964).

5. Критика бюрократизму

Лібертаріанство засуджує розростання державного апарату, розвиток бюрократизму та збільшення чиновників. На переконання Г. Спенсера, будь-яке розширення регулятивної політики передбачає, окрім збільшення чиновників, подальше зростання бюрократизму та посилення влади організації, сформованої із чиновників (Spencer, 1884: 28). У свою чергу, «невелика група чиновників, злагоджених, які мають спільні інтереси та діють під керівництвом центральної влади, має величезну перевагу перед неузгодженою громадськістю, яка не має чіткої політики та може бути змушена діяти об'єднано лише за сильного підбурювання». Цікаво, що Г. Спенсер наводить приклад тогочасної Російської імперії, де «загальність державного регулювання, що характеризує войовничий тип суспільства, була доведена до найвищої точки. Усі чоловіки, навіть крамарі та шевці, прагнуть стати державними чиновниками, бо людина, яка прожила все своє життя без офіційного чину, не вважається людиною взагалі» (Spencer, 1884: 29, 30). Тут варто враховувати також положення соціології про те, що неінституціоналізоване суспільство є роз'єднаним, воно становить хаотичну масу, де окремий індивід не здатен захистити свої індивідуальні інтереси, права та не може реально конкурувати та лобіювати легітимним шляхом свої інтереси в органах влади, оскільки є слабшою стороною у відносинах із державою.

Отже, у лібертаріанстві критикується зростання державного апарату, кількості державних посад, ослаблення суспільства в політичному аспекті, перекидання на державу функцій соціальної допомоги й утримання малоабезпечених верств населення, функції створення та збільшення суспільного блага. Г. Спенсер ще у XIX ст. із занепокоєнням ставився до того, що тогочасні політичні партії, як консервативного, так і ліберального крила, у Британії все більше сповідують соціалістичні ідеї. А соціалізм у всіх його формах він уважав рабською моделлю суспільства (Spencer, 1884: 34).

6. Роль держави в економічній сфері

Методологічно лібертаріанство спирається на політекономічний лібералізм XIX ст., що описував і обґрунтовував тогочасний вільний капіталізм. У першій третині XX ст. лібералізм набув нового, соціального спрямування, тому його класичні ідеї взяли на озброєння неоконсерватори та лібертаріанці. Це була реакція на зміни в розумінні ролі держави, індивідуальної відповідальності за власний добробут і співвідношення свободи та безпеки в суспільстві (Середюк, 2020).

Лібертаріанство найбільш подібне до лібертаріанського консерватизму. Іноді ці течії складно розрізнити, оскільки їх представників відносять до різних напрямів у різні періоди їхньої діяльності. Так, наприклад,

неоконсерватори виступають проти соціальних ролей держави, характерних для сучасного лібералізму. У США ідеї індивідуалізму та свободи економіста-неоконсерватора Мілтона Фрідмана згодом поділяв і розвинув у більш радикальній формі його син лібертаріанець Девід Фрідман.

Лібертаріанство, як і неоконсерватизм, критикує державне втручання в економіку та приватну сферу, концепцію держави загального добробуту та політику соціального лібералізму, що призвела до зниження активності, самостійності та підприємливості індивідів.

Водночас з акцентом на економічній і політичній свободі індивіда основною рисою неоконсерватизму є звернення до сімейних, моральних, релігійних цінностей, сама держава теж визнається цінністю (Середюк, 2021). У цьому лібертаріанство розходиться з ідеями неоконсерваторів, поширюючи значення свободи людини на всі сфери життя індивіда, від економічної до політичної, правової й індивідуально-ціннісної. А особливо в лібертаріанських течіях анархічного напрямку, де держава взагалі не розглядається як необхідність чи цінність.

Так, наприклад, згідно з Д. Фрідманом, закон вільного ринку може бути покладений на систему органів державної влади та систему законодавства, перетворюючи їх на ринок інституцій і ринок законів.

На думку Д. Фрідмана, державна поліція може бути замінена охоронними агентствами, що продаватимуть клієнтам послуги захисту від злочинців (Фрідман, 2019: 155). Державні суди можуть бути замінені арбітражними судами, послуги яких у наш час особи використовують для вирішення спорів із договорів (Фрідман, 2019: 114, 156).

Таким чином роль держави зводиться до мінімуму, майже цілком усувається від життя суспільства (економічного, політичного, культурно-ціннісного тощо). У крайніх анархічних течіях держава та її інституції цілковито замінюються приватними організаціями, що надають всі ті ж послуги, що й держава (судочинство, правоохоронні, медичні, освітні тощо). Система податків теж зводиться до мінімуму або, у крайньому разі, зовсім скасовується.

7. Індивідуалізм та індивідуальні права. Проблема війни

Лібертаріанство характеризується крайньою прихильністю до ідей необмеженої свободи індивіда. Ідеологами цього напрямку виступили Ф. Гаєк, Дж. Роулз і Р. Нозік. Вони визнавали пріоритет індивідуальних прав над колективними, трактували колективізм як шлях у рабство, виступали за перегляд основ суспільного договору з метою забезпечення природних прав індивіда, уважали державу загального добробуту варіантом соціалізму (Шведа, 2003: 440–441).

Зважаючи на таку свободу, відсутність соціальних прав і благодійне утримання нужденних, необхідна інституція, яка б забезпечувала правопорядок, законність, верховенство права. Нею могла би бути держава. Водночас лібертаріанці не враховують ще одну необхідну функцію держави – оборону

від зовнішніх ворогів. Звісно, вони виступають проти війни, але не пропонують механізмів, які б її унеможливили. Так, М. Ротбард пропонує обмежити державну владу в усіх державах настільки, щоб вона не могла розв'язувати воєн. А в разі нападу кожен має застосовувати силу для свого захисту. Водночас він критикує теорію колективної безпеки XX ст. та пропонує ізоляціоністську політику державам у разі війни інших держав одна з одною (Rothbard, 2006: 329–333). Але такими ідеалістичними положеннями лібертаріанство не дає відповіді на гібридні війни сучасності, на випадки порушення державою-агресором правил і звичаїв ведення війни, порушення міжнародного гуманітарного права, робить занадто велику ставку на економічні егоїстичні вигоди та капіталізм, що, на жаль, не забезпечують у сучасному світі від віроломного неспровокованого розв'язання війни державою-агресором.

Висновки. Лібертаріанство – це течія, рух, політична філософія, що становить систему економічних, правових, політичних, етичних положень, має ідейне та методологічне коріння в політичному лібералізмі Просвітництва й економічному лібералізмі XIX ст. Виникає як реакція на перехід у США лібералізму з першої третини XX ст. до соціальних ідей і обґрунтування необхідності державного втручання в економіку та питання особистої безпеки індивіда.

У лібертаріанстві держава розуміється як інституція, що утворена за вільною згодою індивідів, тобто утворюється як суспільний договір. Лібертаріанство суттєво обмежує роль держави та заперечує її втручання в усі сфери життя суспільства. Анархічні течії лібертаріанства пропонують цілком замінити державні інституції на громадянські. Загалом лібертаріанство визнає повну свободу індивідів розпоряджатися своїм життям, тілом, власністю, повну відповідальність індивіда за своє життя, матеріальне утримання, медичне та пенсійне забезпечення. Держава ж має опікуватися лише підтриманням законності, правопорядку, забезпеченням верховенства права. Державна влада має бути обмежена та розподілена на підставі конституції. Не допускається зростання бюрократизму та державного апарату, закликається до зменшення або скасування податків із тією метою, щоб індивіди самі розпоряджались цими коштами. Заперечуються соціальні права. Держава не бере на себе тягар їх забезпечення, так само вона не має права вирішувати питання збільшення та розподілу суспільного блага. Держава не визнається первинною, вона потребує легітимації. Тому будь-яке законодавче звуження свобод має сприйматися суспільством насторожено.

Розуміння держави в лібертаріанстві цікаве тим, що є спробою реалізації ідеалів свободи, власності, відповідальності за умови сучасних розвинених ринкових економік. Водночас лібертаріанські погляди є дещо ідеалістичними. Проте вони можуть бути застосовані в періоді економічних і політичних криз. Недоліком розуміння держави в лібертаріанстві є те, що не вирішується проблема воєн

у сучасному світі, не враховано те, що різні держави перебувають на різних сходинках економічного та політичного розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лібертаризм. *Енциклопедія сучасної України*. URL: <https://esu.com.ua/article-55382> (дата звернення: 25.08.2023).
2. Політична думка ХХ – початку ХХІ ст.: методологічний і доктринальний підходи: підручник: у 2-х т. / за заг. ред. Н.М. Хоми. Львів: Новий Світ – 2000, 2017. Т. 2. 535 с.
3. Політологія: сучасні терміни і поняття: короткий навчальний словник-довідник для студентів ВНЗ I–IV рівнів акредитації / уклад. В.М. Піча. Львів: Новий Світ – 2000, 2015. 516 с.
4. Романюк А.С. Політична доктрина консерватизму. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія «Політологія, Соціологія, Філософія». 2010. № 14. С. 254–259.
5. Юридична енциклопедія: у 6-ти т. / НАНУ. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького; гол. ред. Ю.С. Шемшученко. Київ: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана. Т. 3: К – М, 2001. 792 с.
6. Belsham W. *Essays, Philosophical, Historical, and Literary* (Issue т. 1). London: C. Dilly., 1789. 466 p. URL: https://books.google.com.ua/books?id=Z6Y0AAAAMAAJ&vq=William+Belsham+libertarian&hl=uk&source=gb_s (дата звернення: 25.08.2023).
7. Le libertarisme. *Éthique économique et sociale* / C. Arnsperger, Ph. Van Parijs. Paris: La Découverte, 2003. P. 29–42.
8. Pelosse V. Joseph Déjacque et la création du néologisme «libertaire». *Économies et sociétés – Economies and societies*. 6 (12). Retrieved from: <http://joseph.dejacque.free.fr/etudes/neologisme.htm> (дата звернення: 25.08.2023).
9. Boaz D. *Libertarianism: a Primer*. New York: The free press, 1997. 314 p. URL: https://archive.org/details/libertarianism_a_primer_boaz/page/n29/mode/2up (дата звернення: 25.08.2023).
10. Spencer H., Collins F.H. *An Epitome of the Synthetic Philosophy*. Appleton, 1889. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=ydgVUkTloPkC> (дата звернення: 25.08.2023).
11. Лок Джон. Два трактати про врядування / пер. з англ. О. Терех, Р. Димирець. Київ: Основи, 2001. 265 с.
12. Boaz D. *Libertarianism. Definition, Philosophy, Examples, History, & Facts*. *Encyclopedia Britannica*. 2004. URL: <https://www.britannica.com/topic/libertarianism-politics> (дата звернення: 25.08.2023).
13. Гай-Нижник П.П. Лібералізм як філософська, політична та економічна теорія: нарис історії становлення та розвитку. *Гілея: науковий вісник*. 2014. Вип. 88. С. 5–14.
14. Spencer H. The man versus the state: Containing “The New Toryism,” “The Coming Slavery,” “The Sins of Legislators,” and “The Great Political Superstition”. Williams & Norgate, 1884. 113 p. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=zcoAAAAYAAJ> (дата звернення: 25.08.2023).
15. Rand A. *The Virtue of Selfishness*. New York: Penguin Group, 1964. 103 p. URL: <http://ikesharpless.pbworks.com/f/AynRand-TheVirtueofSelfishness.pdf> (дата звернення: 25.08.2023).
16. Середюк В.В. Роль та призначення держави в теціях неолібералізму. *Альманах права*. 2020. Вип. 11. С. 213–219. DOI: 10.33663/2524-017X-2020-11-38.
17. Середюк В.В. Роль та значення держави в неоконсерватизмі. *Альманах права*. 2021. Вип. 12. С. 227–232. DOI: 10.33663/2524-017X-2021-12-39.
18. Фрідман Д. Анархія вільного ринку / пер. з англ. І. Гнатковська. Київ: Наш формат, 2019. 328 с.
19. Шведя Ю.Р. Теорія політичних партій і партійних систем: навчальний посібник. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. 617 с.
20. Rothbard M.N. *For a New Liberty: The Libertarian Manifesto*. Auburn: Ludwig von Mises Institute, 2006. 420 p. URL: https://cdn.mises.org/For%20a%20New%20Liberty%20The%20Libertarian%20Manifesto_3.pdf (дата звернення: 25.08.2023).

REFERENCES

1. Libertyism [Libertarianism]. *Encyclopedia of Modern Ukraine*. Retrieved from: <https://esu.com.ua/article-55382> [in Ukrainian].

2. Khoma, N. (Red.) (2017). *Politychna dumka XX – pochatku XXI stolit: metodolohichnyi i doktrynalnyi pidkhody: pidruchnyk* [Political thought of the 20th – early 21st centuries: methodological and doctrinal approaches: textbook], in 2 volumes. Lviv: Novyi Svit – 2000, vol. 2 [in Ukrainian].
3. Picha, V. (Uklad.) (2015). *Politolohiia: suchasni terminy i poniattia. Korotkyi navchalnyi slovnyk-dovidnyk dlia studentiv VNZ I–IV rivniv akredytatsii* [Political science: modern terms and concepts. A short educational dictionary-reference for students of universities of I–IV levels of accreditation]. Lviv: Novyi Svit – 2000 [in Ukrainian].
4. Romaniuk, A. (2010). *Politychna doktryna konservatyizmu [Political doctrine of conservatism]*. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*. Seriiia “Politolohiia, Sotsiologiia, Filosofiia” – *Scientific Bulletin of Uzhhorod University*. Series “Political Science, Sociology, Philosophy”, 14, 254–259 [in Ukrainian].
5. Shemshuchenko, Yu. (ed.) (2001). *Yurydychna entsyklopediia* [Legal encyclopedia], in 6 vols. Kyiv: Ukrainka entsyklopediia im. M.P. Bazhana, vol. 3 [in Ukrainian].
6. Belsham, W. (1789). *Essays, Philosophical, Historical, and Literary* (Issue т. 1). C. Dilly. Retrieved from: https://books.google.com.ua/books?id=Z6Y0AAAAMAAJ&vq=William+Belsham+libertarian&hl=uk&source=gb_s [in English].
7. Arnsperger, C. & Van Parijs, P. (2003). *Le libertarisme [Libertarianism]. Éthique économique et sociale [Economic and social ethics]*. Paris: La Découverte, pp. 29–42 [in French].
8. Pelosse, V. (1972). *Joseph Déjacque et la création du néologisme “libertaire”* [Joseph Déjacque and the creation of the “libertarian” neologism]. *Économies et sociétés – Economies and societies*. 6 (12). Retrieved from: <http://joseph.dejacque.free.fr/etudes/neologisme.htm> [in French].
9. Boaz, D. (1997). *Libertarianism: a Primer*. The Free Press. Retrieved from: https://archive.org/details/libertarianism_a_primer_boaz/page/n29/mode/2up [in English].
10. Spencer, H., & Collins, F.H. (1889). *An Epitome of the Synthetic Philosophy*. Appleton. Retrieved from: <https://books.google.com.ua/books?id=ydgVUkTloPkC> [in English].
11. Locke, J. (2001). *Dva traktaty pro vryaduvannia* [Two treatises on governance], O. Terekh & R. Dymyrets (transl.). Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
12. Boaz, D. (2004). *Libertarianism*. *Encyclopedia Britannica*. Retrieved from: <https://www.britannica.com/topic/libertarianism-politics> [in English].
13. Hai-Nyzhnyk, P. (2014). *Liberalizm yak filosofska, politychna ta ekonomichna teoriia: narys istorii stanovlennia ta rozvytku* [Liberalism as a philosophical, political and economic theory: an outline of the history of formation and development]. *Hileia: naukovyi visnyk – Gilea: Scientific Bulletin*, 88, 5–14 [in Ukrainian].
14. Spencer, H. (1884). *The Man Versus the State: Containing “The New Toryism,” “The Coming Slavery,” “The Sins of Legislators,” and “The Great Political Superstition”*. Williams & Norgate. Retrieved from: <https://books.google.com.ua/books?id=zcoAAAAYAAJ> [in English].
15. Rand, A. (1964). *The Virtue of Selfishness*. Penguin Group. Retrieved from: <http://ikesharpless.pbworks.com/f/AynRand-TheVirtueofSelfishness.pdf> [in English].
16. Serediuk V. (2020). *Rol ta pryznachennia derzhavy v techiakh neoliberalizmu* [The role and purpose of the state in currents of neoliberalism]. *Almanakh prava – Almanac of law*, 11, 213–219. DOI: 10.33663/2524-017X-2020-11-38 [in Ukrainian].
17. Serediuk, V. (2021). *Rol ta znachennia derzhavy v neokonservatyvnykh* [The role and meaning of the state in neoconservatism]. *Almanakh prava – Almanac of law*, 12, 227–232. DOI: 10.33663/2524-017X-2021-12-39 [in Ukrainian].
18. Fridman, D. (2019). *Anarkhiia vilnoho rynku* [Anarchy of the free market], I. Hnatkovska (transl.). Kyiv: Nash format [in Ukrainian].
19. Shveda, Yu.R. (2003). *Teoriia politychnykh partii i partiinykh system* [Theory of political parties and party systems]. Lviv: Vydavnychiy tsentr LNU imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
20. Rothbard, M.N. (2006). *For a New Liberty: The Libertarian Manifesto*. Ludwig von Mises Institute. Retrieved from: https://cdn.mises.org/For%20a%20New%20Liberty%20The%20Libertarian%20Manifesto_3.pdf [in English].

Стаття надійшла до редакції 28.08.2023.
The article was received 28 August 2023.